

<https://doi.org/10.4467/2543733XSSB.25.027.22524>

WIKTOR HEBDA

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0002-3279-7400>

Hashim Thaçi przed obliczem Specjalnych Izb Sądowych Kosowa: zbrodniarz wojenny czy bohater narodowy kosowskich Albańczyków?

Abstrakt

Konflikt serbsko-albański w Kosowie, a w szczególności jego intensyfikacja na przełomie XX i XXI wieku wciąż ma istotny wpływ na sytuację polityczną i gospodarczo-społeczną na Bałkanach. Jednym z poważniejszych wyzwań dla ich stabilizacji pozostaje kwestia osądzenia zbrodni prawa międzynarodowego, jakich dopuściły się obie strony sporu. Przez ponad dwie dekady serbskie, ale też chorwackie oraz boszniackie zbrodnie były przedmiotem toczących się procesów przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii. W przypadku kosowskich Albańczyków powołanie Specjalnych Izb Sądowych Kosowa w 2016 r. stworzyło analogiczne możliwości. Kluczowe znaczenie w tym kontekście będzie miało osądzenie zbrodni wojennych oraz zbrodni przeciwko ludzkości dokonanych przez Armię Wyzwolenia Kosowa. W gronie oskarżonych jest były dowódca Armii, premier oraz prezydent Kosowa, bohater narodowy kosowskich Albańczyków – Hashim Thaçi. W artykule dokonano analizy polityczno-prawnej sprawy karnej Hashima Thaçiego, ze szczególnym naciskiem na okres działania Armii Wyzwolenia Kosowa oraz kształtowania się statusu Kosowa.

Słowa kluczowe: Hashim Thaçi, Armia Wyzwolenia Kosowa, Specjalne Izby Sądowe Kosowa, zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości

Hashim Thaçi before the Kosovo Specialist Chambers: a war criminal or a national hero of Kosovo Albanians?

Abstract

The Serbian-Albanian conflict in Kosovo, and in particular its intensification at the turn of the 20th and 21st centuries, continues to have a significant impact on the political, economic, and social situation in the Balkans. One of the most serious challenges to their stabilization remains the issue of judging crimes under international law committed by both sides of the dispute. For over two decades, Serbian, but also Croatian and Bosnian crimes have been the subject of ongoing trials before

the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. In the case of Kosovo Albanians, the establishment of the Kosovo Specialist Chambers in 2016 has created similar opportunities. Of key importance in this context will be judging war crimes and crimes against humanity committed by the Kosovo Liberation Army. Among the accused is the former commander of the KLA, Prime Minister and President of Kosovo, a national hero of the Kosovo Albanians – Hashim Thaçi. The article presents a political and legal analysis of the criminal case of Hashim Thaçi, with particular emphasis on the period of the Kosovo Liberation Army's activity and the formation of Kosovo's status.

Keywords: Hashim Thaçi, Kosovo Liberation Army, Kosovo Specialist Chambers, war crimes, crimes against humanity

Wprowadzenie

Zbrodnie wojenne, jakie miały miejsce w latach 90. XX w. na obszarze byłej Jugosławii, stanowią jedno z poważniejszych wyzwań dla bezpieczeństwa regionalnego, jak też stosunków bilateralnych obecnie funkcjonujących państw bałkańskich. W tym też aspekcie, pomimo upływu ponad dwóch dekad, wciąż pozostaje otwartą kwestią osądzenie zbrodni dokonanych przez Armię Wyzwolenia Kosowa pod koniec lat 90. XX w. oraz określenie roli w tych wydarzeniach czołowego polityka Kosowa – Hashima Thaçiego. W czerwcu 2020 r. Prokuratura Specjalnych Izb Sądowych Kosowa z siedzibą w Hadze sformułowała wobec ówczesnie urzędującego prezydenta Kosowa oskarżenie o zbrodnie przeciwko ludzkości oraz zbrodnie wojenne dokonane w Kosowie w latach 1998–1999. W następstwie poważnych zarzutów Thaçi ustąpił ze stanowiska głowy państwa, został zatrzymany i przewieziony do Hagi. Ostatecznie prokuratura w akcie oskarżenia potwierdziła stawiane zarzuty zbrodni prawa międzynarodowego, tym samym wieloletni przywódca polityczny Kosowa oczekuje na dalszy rozwój wydarzeń w haskim areszcie.

W artykule dokonano analizy polityczno-prawnej sprawy karnej Hashima Thaçiego ze szczególnym naciskiem na okres działania Armii Wyzwolenia Kosowa oraz kształtowania się statusu Kosowa. Celem analizy jest wskazanie oraz omówienie przesłanek faktycznych i prawnych oskarżenia o zbrodnie przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne, jakie zostały postawione przez Prokuraturę Specjalnych Izb Sądowych Kosowa wobec Hashima Thaçiego.

Analiza stanowi próbę poszukiwania odpowiedzi na pytanie: czy w kontekście międzynarodowego procesu karnego Hashim Thaçi zachowa miano bohatera narodowego kosowskich Albańczyków? czy też zostanie uznany za zbrodniarza wojennego?

W pierwszej części artykułu została zarysowana problematyka rozpadu Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii i kwestii Kosowa w tym procesie. Następnie nakreślono podłoże polityczne i społeczne powołania i funkcjonowania Armii Wyzwolenia Kosowa. W tym też kontekście zwrócono uwagę na jej rolę w procesie narodowowyzwoleńczym. W kolejnej części artykułu odniesiono się do okresu kształtowania się statusu Kosowa (lata 1999–2008). Następnie omówiono okoliczności polityczno-prawne ustanowienia Specjalnych Izb Sądowych Kosowa, ich umocowanie prawne, strukturę i cele działania. W końcowej części artykułu dokonano analizy prawnej procesu Hashima Thaçiego, toczącego się przed obliczem Specjalnych Izb Sądowych Kosowa, z akcentem na zbrodnie prawa międzynarodowe zawarte w akcie oskarżenia.

Rozpad SFRJ a kwestia Kosowa

Rozpad Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ) dokonał się na początku lat 90. XX w. W czerwcu 1991 r. niepodległość ogłosiła Chorwacja i Słowenia, następnie we wrześniu tego samego roku Macedonia (Była Jugosłowiańska Republika Macedonii, obecnie Macedonia Północna). Do grona nowo powstałych państw w marcu 1992 r. dołączyła Bośnia i Hercegowina, a miesiąc później Federacyjna Republika Jugosławii (federacja Serbii oraz Czarnogóry)¹. Niestety wspomniany podział jugosłowiańskiego państwa był konsekwencją kilkuletniej wojny domowej, która miała miejsce w głównej mierze na obszarze Bośni i Hercegowiny oraz Chorwacji. Skonfliktowane narody, przede wszystkim Serbowie, Chorwaci oraz Boszniacy, rywalizowały o zasięg terytorialny swoich państw. W następstwie krwawego konfliktu zbrojnego życie straciło ponad 100 tys. ludzi², obszar objęty działaniami zbrojnymi został poważnie zrujnowany. Należy podkreślić, że wojujące strony były także odpowiedzialne za dokonane w tym okresie zbrodnie w świetle prawa międzynarodowego, tj. ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości czy też zbrodnie wojenne³. Ostatecznie wyniszczający konflikt zakończył układ pokojowy z Dayton w grudniu 1995 r., który potwierdził rozpad SFRJ.

Kosowo w okresie jugosłowiańskiej wojny domowej nie było areną krwawych walk, jak Bośnia i Hercegowina czy Chorwacja. Niemniej jednak i tu narastał głęboko zakorzeniony spór, w tym przypadku pomiędzy Serbami a Albańczykami. Warto przypomnieć, że Kosowo wróciło pod zarząd Serbów w następstwie wojen bałkańskich w latach 1912–1913, po I wojnie światowej pozostawało w jugosłowiańskiej federacji (w latach 1918–1929 w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców, w latach 1929–1941/45 w Królestwie Jugosławii, od 1946 r. w Federacyjnej Ludowej Republice Jugosławii, przemianowanej w 1963 r. na Socjalistyczną Federacyjną Republikę Jugosławii). Po II wojnie światowej Kosowo funkcjonowało jako autonomiczna prowincja wchodząca w skład socjalistycznej Serbii. Wraz z upływem kolejnych dekad zaczęły kształtować się środowiska narodowo-wyzwoleńcze, które umocniły się pod koniec lat 80. XX w.⁴ Duży wpływ na zarysowane zjawisko miała polityka Slobodana Miloševića, która rozbudziła nacjonalizmy nie tylko wśród Serbów, ale też innych narodów zamieszkujących SFRJ⁵. W 1989 roku ograniczono autonomię Kosowa, a nowa serbska konstytucja przyjęta rok później zniósła ją całkowi-

¹ Na temat rozpadu SFRJ, zob. więcej: L.J. Cohen, *The Disintegration of Yugoslavia*, „Current History”, 1992, vol. 91, s. 369–375; E. Bujwid-Kurek, *Państwa pojugosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Kraków 2008, s. 43–66; W. Hebda, *Serbsko-chorwackie stosunki polityczne na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2018, s. 95–133.

² Według danych przedstawionych przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii w trakcie wojny w Bośni i Hercegowinie zginęło ok. 104 tys. ludzi. Zob. J. Zwierchowski, E. Tabeau, *The 1992–95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-Based Multiple System Estimation of Casualties' Undercount*, Conference Paper for the International Research Workshop on The Global Costs of Conflict, Berlin, 1–2 February 2010, s. 2.

³ W. Hebda, *Croatian and Serbian War Crimes, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, and the Judicial Systems of Serbia and Croatia*, „Sprawy Narodowościowe”, 2020, no. 52, s. 3.

⁴ Ž. Daskalovski, *Claims to Kosovo: Nationalism and Self-Determination*, w: *Understanding the War in Kosovo*, ed. F. Bieber, Ž. Daskalovski, London 2003, s. 14.

⁵ M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Serbia pod rządami Slobodana Miloševića. Serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 2008, s. 44–53.

cie⁶. Wprawdzie autonomia terytorialna Kosowa pozostała, niemniej Zgromadzenie Kosowa (parlament) nie posiadało już funkcji ustawodawczej, zlikwidowano także odrębny system sądowniczy. Serbskie władze argumentowały zaistniały stan rzeczy deserbizacją Kosowa w drugiej połowie XX w. i koniecznością stworzenia korzystnych warunków dla ponownego osiedlania się Serbów. Ze względu na opór albańskich przedstawicieli Zgromadzenia Kosowa i kosowskich Albańczyków, zniesiono konstytucyjnie zagwarantowane instytucje prowincji, a Serbowie przejęli instytucje administracyjne, sądownicze i miejskie, a także inne stanowiska w gospodarce, służbie zdrowia, edukacji i mediach⁷.

Należy podkreślić, że już w czerwcu 1990 r. przedstawiciele rozwiązanego Zgromadzenia Kosowa odrzucili zmiany konstytucyjne, jednocześnie ogłaszając Kosowo odrębną republiką w ramach federacji jugosłowiańskiej⁸. Natomiast we wrześniu tego samego roku kosowscy parlamentarzyści, bez porozumienia z władzami federalnymi czy serbskimi, przyjęli w miejscowości Kaçanik konstytucję Kosowa. Rok później w referendum przeprowadzonym w dniach od 26 do 30 września 87% głosujących opowiedziało się za niepodległością Kosowa. Głosowanie zbojkotowali miejscowi Serbowie oraz Czarnogórcy, a władze w Belgradzie uznały referendum za nielegalne. Na podstawie wyników głosowania parlament Kosowa uchwalił deklarację niepodległości Republiki Kosowa, które miała pozostać w składzie jugosłowiańskiej federacji (suwerenność Kosowa uznała tylko Albania)⁹. Z pewnością w tym okresie liderem politycznym kosowskich Albańczyków był Ibrahim Rugova, który w grudniu 1989 r. powołał Demokratyczną Ligę Kosowa (*Lidhja Demokratike e Kosovës*, LDK), pierwszą albańską partię polityczną w Kosowie. W maju 1992 r. odbyły się nieuznane przez serbskie władze wybory prezydenckie w Kosowie, w których zwyciężył Rugova. Warto zaznaczyć, że od początku lat 90. XX w. na obszarze Kosowa powstawały organizacje terrorystyczne, które brały udział w zbrojnych atakach na władze Federalnej Republiki Jugosławii. W tym też okresie narastał konflikt etniczny w Bośni i Hercegowinie oraz Chorwacji, z tego względu Rugova był zwolennikiem polityki nieagresji w kwestii Kosowa, chcąc w ten sposób uniknąć eskalacji sporu serbsko-albańskiego¹⁰. Ostatecznie fiaskiem polityki Rugovy był układ z Dayton z grudnia 1995 r., w którym potwierdzono, że Kosowo pozostanie w granicach Serbii. Z tą decyzją nie mogli pogodzić się albańscy bojownicy o suwerenne Kosowo, wśród nich m.in. Hasim Thaçi.

Armia Wyzwolenia Kosowa i jej rola w procesie narodowowyzwoleńczym

Oskarżenia o zbrodnie wojenne wobec Hasima Thaçiego nie sposób analizować w oderwaniu od wydarzeń sprzed ponad dwóch dekad, które to bezpośrednio wiążą się

⁶ A. Bellamy, *Human Wrongs in Kosovo: 1974–99*, „The International Journal of Human Rights”, 2000, no. 4 (3–4), s. 105–126.

⁷ J. Marko, *The Revocation of the Kosovo Autonomy 1989–1991 and Its Consequences for the Idea of European Integration*, Konrad Adenauer Foundation, Office in Kosovo, 2023, s. 50.

⁸ A. Krasniqi, *The Political Movement for the Republic of Kosovo – July 2, 1990*, „Journal of Balkan Studies”, 2025, no. 5 (1), s. 163.

⁹ R. Rajczyk, *Ustrój konstytucyjny Republiki Kosowa*, Katowice 2016, s. 20.

¹⁰ A. Beha, *Constitution-making and statebuilding in Kosovo: we (you) the people*, „Peacebuilding”, 2024, vol. 12 (2), s. 189.

z funkcjonowaniem Armii Wyzwolenia Kosowa. Geneza wspomnianej formacji sięga lat 80. XX w., kiedy to swoją działalność rozwijał Ruch na Rzecz Wyzwolenia Kosowa (*Lëvizja Kombëtare për Çlirimin e Kosovës*, LKÇK), którego celem miało być wyłączenie Kosowa spod jurysdykcji władz jugosłowiańskich (serbskich), a w dalszej perspektywie powołanie suwerennego „albańskiego” Kosowa¹¹. W tym też okresie LKÇK dokonał pierwszych ataków terrorystycznych m.in. zamachy bombowe w Prisztinie (w latach 1982–1984). Do końca lat 80. XX w. władze jugosłowiańskie skutecznie zwalczały „kosowskie” podziemie, m.in. przeprowadzając masowe aresztowania. W tym aspekcie bezpardonową politykę wobec kosowskich Albańczyków realizował ówczesny przywódca Serbii – Slobodan Milošević¹². Niemniej jednak już na początku lat 90. XX w. wraz z rozpadem jugosłowiańskiej federacji oraz eskalacją wojny domowej wykreowały się korzystne uwarunkowania geopolityczne dla „reaktywacji” albańskiej (kosowskiej) organizacji terrorystycznej.

W następstwie niepowodzenia wdrożenia koncepcji suwerennego Kosowa w grudniu 1993 r. została powołana Armia Wyzwolenia Kosowa (*Ushtria Çlirimtare e Kosovës*, UÇK). Należy podkreślić, że wśród założycieli UÇK był m.in. Hashim Thaçi¹³. Równolegle funkcjonował Ludowy Ruch Kosowa (*Lëvizja Popullore e Kosovës*, LPK), który rozwijał swoją działalność wśród albańskich emigrantów w państwach Europy Zachodniej (głównie w Szwajcarii i w Niemczech)¹⁴. W początkowej fazie obie formacje funkcjonalnie się uzupełniały, UÇK budował swoje struktury w Kosowie, natomiast LPK pozyskiwał środki finansowe oraz wsparcie wpływowej i dobrze zorganizowanej emigracji albańskiej. Okres funkcjonowania UÇK w latach 1993–1995 jest w niewielkim stopniu wyjaśniony, ponieważ organizacja ta działała w konspiracji (istnieją jedynie poszlaki, o tym że UÇK odpowiada za morderstwa na tle etnicznym, czy też inne akty o charakterze terrorystycznym)¹⁵. Jednym z powodów aktywności w podziemiu było oczekiwanie na zakończenie wojny domowej w Jugosławii, a co z tym związane dążenie Albańczyków do wypracowania suwerenności dla Kosowa na zgłiszczach upadającej federacji (bez powiązania z działalnością terrorystyczną). Układ z Dayton z grudnia 1995 r. (ustanawiający nowy „postjugosłowiański” ład) nie ziścił oczekiwań kosowskich Albańczyków – Kosowo wciąż pozostawało w granicach Republiki Serbii (szerzej Federalnej Republiki Jugosławii).

Niekorzystne rozwiązanie „kwestii kosowskiej” przełożyło się na zmianę taktyki Armii Wyzwolenia Kosowa, która od tego momentu oficjalnie sygnowała swoim mianem zamachy terrorystyczne dokonane na obszarze byłej Jugosławii. W kwietniu 1996 r. UÇK potwierdziła, że przeprowadziła ataki na serbskie siły militarne w wielu miejscach w Kosowie, skutkiem których były ofiary śmiertelne wśród Serbów¹⁶. Warto odnotować, że nie tylko władze serbskie uznały UÇK za organizację terrorystyczną, ale też Departament Stanu

¹¹ T. Judah, *The Growing Pains of the Kosovo Liberation Army*, w: *Kosovo: The Politics of Delusion*, ed. M. Waller, K. Drezov, B. Gökyay, London 2001, s. 20.

¹² K. Mulaj, *Resisting an Oppressive Regime: The Case of Kosovo Liberation Army*, „Studies in Conflicts & Terrorism”, 2008, Vol. 31 (12), s. 1106.

¹³ T. Judah, *The Kosovo Liberation Army*, „Perceptions: Journal of International Affairs”, 2000, vol. 5 (3), s. 66.

¹⁴ A.R. Bekaj, *The KLA and the Kosovo War. From Intra-State Conflict to Independent Country*, Berlin 2010, s. 17.

¹⁵ K. Mulaj, *Resisting an Oppressive Regime...*, s. 1109.

¹⁶ Tamże, s. 1110.

USA¹⁷. Niemniej jednak Amerykanie już w 1998 r. zmienili swoje stanowisko wobec Armii Wyzwolenia Kosowa, określając ją mianem „partyzantki” (wykreślono UÇK z listy organizacji terrorystycznych)¹⁸. Dynamiczny rozwój organizacyjny UÇK nastąpił w latach 1997–1998, w okresie których zakładano obozy szkoleniowe i magazyny broni w północnej części Albanii oraz w Macedonii. Aktywnie werbowano bojowników wśród Albańczyków zamieszkujących nie tylko Kosowo, ale też sąsiednie regiony i europejskie państwa. Ostatecznie w lutym 1998 r. dowództwo UÇK zdecydowało o przeprowadzeniu rebelii na obszarze Kosowa. W ciągu kilku miesięcy albańscy „partyzanci” opanowali ok. 40% terytorium kosowskiej autonomii¹⁹, jednakże z upływem czasu wojska jugosłowiańskie sukcesywnie odzyskiwały kontrolę na uprzednio przejętych przez UÇK obszarach.

Niepomyślny dla rebeliantów rozwój wydarzeń zmusił dowództwo do reorganizacji, głównie poprzez scentralizowanie działań. Militarne niepowodzenia były efektem nie tylko słabszego uzbrojenia w stosunku do jugosłowiańskich sił zbrojnych, ale też następstwem nieskoordynowanych działań operacyjnych. Z tego względu ustanowiono Sztab Generalny (scentralizowane dowództwo), wydzielono siedem wojskowych stref operacyjnych oraz powołano komórkę polityczną UÇK, z Hasimem Thaçim na czele²⁰. Ważnym elementem procesu reorganizacji było także założenie kolejnych obozów szkoleniowych w północno-wschodniej Albanii oraz dozbrojenie istniejących oddziałów. Kluczowym wydarzeniem, które bez wątpienia miało istotny wpływ na dalsze losy „narodowowyzwoleńczej” walki kosowskich Albańczyków, stanowiły negocjacje pokojowe w Rambouillet (pod Paryżem) z lutego i marca 1999 r. Wypracowane warunki pokojowe dla Kosowa przez Grupę Kontaktową ds. byłej Jugosławii (USA, Rosja, Wielka Brytania, Francja, Niemcy, Włochy) były korzystne dla albańskich bojowników. Wystarczy wspomnieć, że układ przewidywał możliwość przeprowadzenia referendum dotyczącego statusu Kosowa, a Armia Wyzwolenia Kosowa miała zostać przekształcona w formację cywilną (o rozbrojeniu nie było mowy). Warunkiem, który kategorycznie odrzucała serbska (jugosłowiańska) delegacja, było wzmocnienie roli NATO w konflikcie serbsko-albańskim m.in. poprzez przyznanie możliwości do swobodnego przemieszczania jednostek wojskowych na obszarze nie tylko Kosowa, ale całej federacji jugosłowiańskiej²¹.

Duży wkład w wypracowany kompromis miał Thaçi, który *de facto* stał się w tym okresie przywódcą politycznym kosowskich Albańczyków²². Ostatecznie negocjacje pokojowe w Rambouillet zakończyły się fiaskiem, z racji decyzji Miloševicia o wznowieniu walk w Kosowie. Serbska ofensywa, pomimo operacji lotniczej NATO (*Allied Force*, marzec–czerwiec 1999 r.), zakończyła się sukcesem, bojownicy UÇK zostali rozbici i wyparci z Kosowa. Niemniej jednak Serbowie odnieśli pyrrusowe zwycięstwo i w efekcie rosnącej presji militarnej ze strony wojsk NATO zostali zmuszeni do wycofania wojsk

¹⁷ A. Özerdem, *From a 'Terrorist' Group to a 'Civil Defence' Corps: The 'Transformation' of the Kosovo Liberation Army*, „International Peacekeeping”, 2003, vol. 10 (3), s. 80.

¹⁸ M. Marcinko, *Wyzwoleńcza Armia Kosowa: analiza struktury i ocean działalności*, w: *Balkany u progu zjednoczonej Europy*, red. P. Czubik, Kraków 2008, s. 151.

¹⁹ N. Duclos, *Joining the Kosovo Liberation Army: A continuist, process-based analysis*, „Violence: An international Journal”, 2020, vol. 1 (1), s. 23.

²⁰ M. Marcinko, *Wyzwoleńcza Armia Kosowa...*, s. 154.

²¹ *Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo (Rambouillet Accords)*, 23.02.1999, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990123_RambouilletAccord.pdf (dostęp: 21.01.2025)

²² H.H. Perritt, *Kosovo Liberation Army: the inside story of an insurgency*, Champaign 2010, s. 16.

z południowej prowincji. Dynamicznie zmieniającą się sytuację wykorzystali bojownicy UÇK, którzy powrócili na ziemie kosowskie, tym samym odzyskując kontrolę nad tym terytorium²³. Od tego momentu nastąpiła wyraźna „degeneracja” UÇK, która z „partyzantki” przekształciła się w pomniejsze grupy przestępcze, terroryzujące nie tylko kosowskich Serbów, ale też Albańczyków, opowiadających się za pokojowym rozwiązaniem sporu etnicznego w Kosowie²⁴.

Oficjalnie Armia Wyzwolenia Kosowa została rozwiązana we wrześniu 1999 r. i wtedy też znaczna część bojowników została wcielona do Korpusu Ochrony Kosowa (*Trupat e Mbrotjtjes së Kosovës*, TMK) – formacji o charakterze policyjnym, której celem miało być usuwanie skutków walk oraz wykonywanie działań humanitarnych²⁵. W 2009 r. TMK został rozwiązany, a jego członkowie włączeni do kosowskiej Policji. Tym samym bojownicy (których działania militarne w ramach UÇK wciąż są badane pod kątem zbrodni wojennych) obecnie wykonują zadania związane z zapewnieniem bezpieczeństwa wewnętrznego Kosowa.

Kosowo na drodze do niepodległości

Ostatnie dwie dekady to okres sukcesywnego budowania państwowości Kosowa, w którym bez wątpienia czołową rolę odegrał Hashim Thaçi. W następstwie uchwalenia rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1244 z 10 czerwca 1999 r. przywrócono autonomiczny status Kosowa i ustanowiono wyłączną cywilną administrację ONZ. Warto zaznaczyć, że w świetle powyższej rezolucji Kosowo pozostawało w granicach Federalnej Republiki Jugosławii, ale pod zarządem ONZ. Ta sama rezolucja stworzyła podstawy do powołania Misji Tymczasowej Administracji ONZ w Kosowie (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, UNMIK) na czele z Specjalnym Przedstawicielem Sekretarza Generalnego ONZ ds. Kosowa²⁶. Tym samym UNMIK stał się ośrodkiem władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. W związku z tym FRJ została w istocie pozbawiona suwerennych praw do Kosowa w ramach tymczasowej administracji ONZ²⁷. Niemniej jednak nie było w gestii ONZ przejście całkowitej kontroli nad Kosowem, dlatego też zapowiedziano, iż w przyszłości utworzone zostaną samodzielne organy prowincji.

Pierwszą decyzją, przybliżającą Kosowo do niepodległości, było powołanie w styczniu 2000 r. Wspólnej Tymczasowej Struktury Administracji (*Joint Interim Administrative Structure*, JIAS). JIAS składała się z Tymczasowej Rady Administracyjnej (*Interim Administrative Council*), czyli *quasi* rządu oraz Kosowskiej Rady Przejściowej (*Kosovo Tran-*

²³ L. Freedman, *Victims and victors: reflections on the Kosovo War*, „Review of International Studies”, 2000, no. 26, s. 350–355.

²⁴ M. Marcinko, *Wyzwoleńcza Armia Kosowa...*, s. 170.

²⁵ A. Clewlow, *The Kosovo Protection Corps. A Critical Study of its De-activation as a Transition*, Security in Practise 13, NUPI Report, 2010, no. 4, s. 5.

²⁶ *Resolution 1244 (1999)*, Adopted by Security Council at its 4011th meeting on 10 June 1999, S/RES/1244 (1999), <https://unmik.unmissions.org/united-nations-resolution-1244> (dostęp: 21.01.2025).

²⁷ C. Stahn, *Constitution Without a State? Kosovo Under the United Nations Constitutional Framework for Self-Government*, „Leiden Journal of International Law”, 2001, vol. 14 (3), s. 540.

sitional Council)²⁸. W połowie 2001 r. ogłoszono tzw. Konstytucyjne Ramy Tymczasowych Władz Autonomicznych (*Constitutional Framework for Provisional Self-Government in Kosovo*), dokument stanowiący swoistą ustawę zasadniczą Kosowa opracowaną przez grupę międzynarodowych ekspertów oraz przedstawicieli głównych kosowskich partii politycznych. Należy podkreślić, że Thaçi ówczesnie przewodniczący Demokratycznej Partii Kosowa (*Partia Demokratike e Kosovës*, PDK) był oponentem Konstytucyjnych Ram, argumentując, że stanowią one przeszkodę dla niepodległego Kosowa²⁹. Stanowisko Thaçiego zyskiwało na znaczeniu, co potwierdziły wybory parlamentarne z 17 listopada 2001 r., w których PDK zajęło drugie miejsce.

Wiosną 2002 r. ówczesny szef UNMIK Michael Steiner przedstawił strategię rozwoju dla Kosowa zatytułowaną *Standardy przed statusem* (*Standards before status*), która nakreślała wytyczne dotyczące stopniowego przekazywania kompetencji lokalnej władzy³⁰. Z pewnością przełomowe znaczenie dla suwerennego Kosowa miał raport Kaia Eidego, złożony Sekretarzowi Generalnemu ONZ latem 2004 r., w którym zalecał natychmiastowe zastąpienie *Standardów przed statusem* bardziej dynamicznym podejściem. W następstwie czego, w czerwcu 2005 r. Eide został mianowany na Specjalnego Wysłannika Sekretarza Generalnego ONZ, którego zadaniem było przeprowadzenie kompleksowego przeglądu standardów i ocena warunków dla możliwych kolejnych przedsięwzięć w procesie wzmocnienia instytucji państwowych w Kosowie³¹. Kilka miesięcy później w kolejnym raporcie Eide uznał, że społeczność międzynarodowa (przede wszystkim ONZ i UE) powinna wspierać proces na rzecz osiągnięcia ostatecznego statusu Kosowa. Ważna w tym względzie miała być rekoncylacja, wprawdzie nie było mowy o potrzebie osądzenia zbrodni z okresu wojny w Kosowie, niemniej jednak Eide wskazał na konieczność zintensyfikowania poszukiwań osób zaginionych³².

W listopadzie 2005 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ, wyznaczyła Martiego Ahtisaariego na głównego mediatora w negocjacjach serbsko-albańskich w sprawie Kosowa. Ahtisaari miał również opracować specjalny plan regulujący jego ustrój. W następstwie fiaska negocjacji oraz impasu, co do kluczowych kwestii, Ahtisaari w marcu 2007 r. na forum Rady Bezpieczeństwa ONZ przedstawił plan dotyczący statusu Kosowa³³. W świetle jego założeń Kosowo miało funkcjonować jako multietniczne społeczeństwo z niezależnymi organami władzy pod zwierzchnictwem międzynarodowym³⁴. Tym samym można uznać, że koncepcja ta sprzyjała przyznaniu Kosowo niepodległości pod międzynarodowym

²⁸ W. Hebda, *Kosowo – droga do niepodległości (1999–2008)*, „Społeczeństwo i Polityka”, 2015, nr 4 (45), s. 255–256.

²⁹ A. Beha, *Constitution-making...*, s. 195–198.

³⁰ A. Balcer, *Kosovo – the question of final status*, CES studies, Warszawa 2003, s. 51.

³¹ B. Knoll, *From Benchmarking to Final Status? Kosovo and The Problem of an International Administration's Open-Ended Mandate*, „European Journal of International Law”, 2005, vol. 16 (4), s. 642.

³² Punkt 75, *A comprehensive review of the situation in Kosovo*, Annex to the letter dated 7 October 2005 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2005/635, Security Council, United Nations.

³³ H.H. Perritt, *The Road to Independence for Kosovo. A Chronicle of Ahtisaari Plan*, New York 2009, s. 163–170.

³⁴ Punkt 10 i 11, *Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo's future status*, Letter dated 26 March 2007 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2007/168, Security Council, United Nations.

nadzorem, przy pełnym poszanowaniu praw mniejszości, a zwłaszcza mniejszości serbskiej³⁵. Zgodnie z oczekiwaniami propozycja Ahtisaariego nie spotkała się z przychylnością Serbów, podzieliła także społeczność międzynarodową. Rosjanie uznali, że suwerenne Kosowo stworzy podwaliny pod precedens zagrażający porządkowi międzynarodowemu, m.in. poprzez naruszenie zasady suwerenności oraz nienaruszalności granic. W okresie kolejnych kilku miesięcy trwały negocjacje na różnych szczeblach. Powołano tzw. Trójkę, w skład której weszli przedstawiciele USA, UE i Rosji. Nadzorowała ona serbsko-albańskie rozmowy w sprawie statusu Kosowa, które także zakończyły się niepowodzeniem³⁶. Przedstawiciele Trójki w grudniu 2007 r. opublikowali raport, w którym potwierdzono brak akceptacji stron dla proponowanych koncepcji rozwiązania sporu³⁷. Pomimo braku rozstrzygnięć i rosnącego napięcia na linii Belgrad-Prisztina, Hashim Thaçi oraz inni kosowscy liderzy polityczni popularyzowali niepodległościowe aspiracje. Ostatecznie 17 lutego 2008 r. podczas sesji Zgromadzenia Kosowa ogłoszono jednostronną deklarację niepodległości.

Specjalne Izby Sądowe Kosowa jako międzynarodowy trybunał karny

Kwestia statusu Kosowa absorbowwała uwagę społeczności międzynarodowej przez kilka lat. Jego względne uregulowanie (wiele państw nie uznało suwerenności Kosowa, niektóre wycofały swoją deklarację uznania³⁸) stworzyło możliwości działania w nieco innym kierunku, niemniej istotnym tzn. zbadania zbrodni prawa międzynarodowego z okresu wojny w Kosowie. Zasadniczo kwestia ta dotyczyła zbrodni dokonanych przez kosowskich Albańczyków, przede wszystkim działających w szeregach Armii Wyzwolenia Kosowa na przełomie XX i XXI wieku. Niewątpliwie stanowiła ona poważne wyzwanie, ponieważ odnosiła się bezpośrednio do ówczesnej elity politycznej z Hashimem Thaçim na czele. W tym miejscu należy podkreślić, że zbrodnie dokonane przez serbskie siły zbrojne i policyjne w Kosowie zostały osądzone przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii. Skazano m.in. Nebojšę Pavkovicia (serbskiego generała, szefa Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FRJ w latach 2000–2002) na 22 lata więzienia; Sretena Lukicia (szefa Policji w Kosowie w latach 1998–1999, wiceministra spraw wewnętrznych Serbii w latach 2001–2004) na 20 lat więzienia; Nikolę Šainovicia (wicepremiera FRJ z lat 1994–2000) na 18 lat więzienia; Vladimira Lazarevicia (serbskiego generała, dowódcę Korpusu Prisztiniego Sił Zbrojnych FRJ w okresie wojny w Kosowie) na 14 lat

³⁵ L. Greičevci, *The Case of Kosovo: From "International Statebuilding" to an "Internationally Supervised and Independent Country"*, „L'Europe en Formation”, 2008, no. 349–350 (3), s. 200.

³⁶ E. Newman, G. Visoka, *The Foreign Policy of State Recognition: Kosovo's Diplomatic Strategy to Join International Society*, „Foreign Policy Analysis”, 2018, no. 14, s. 372.

³⁷ *Report of the European Union/United States/Russian Federation Troika on Kosovo*, Security Council Report, S/2007/ 723, 10.12.2007, <https://www.refworld.org/reference/countryrep/unscc/2007/en/68479> (do-step: 21.01.2025).

³⁸ Uznanie suwerenności Kosowa wycofało kilkanaście państw; w większości przypadków są to państwa afrykańskie, np. Madagaskar, Togo, Republika Środkowoafrykańska, Burundi, Sierra Leone. Wśród przyczyn wskazywano m.in. złamanie zasady integralności terytorialnej Serbii, czy też brak postępów w negocjacjach Serbii z Kosowem pod auspicjami UE. T. Papic, *De-recognition of States: The Case of Kosovo*, „Cornell International Law Journal”, 2020, vol. 53, s. 11–17.

więzienia³⁹; Vlastimira Đorđevića (generała policji, szefa Służby Bezpieczeństwa Publicznego), na 18 lat więzienia⁴⁰. Tym samym odpowiedzialność za zbrodnicze wydarzenia w Kosowie poniosła tylko jedna ze stron konfliktu.

Armia Wyzwolenia Kosowa była mocno krytykowana nie tylko przez serbskich polityków, którzy jednoznacznie podkreślali jej terrorystyczny charakter działań. W środowisku międzynarodowym także dostrzegano zbrodniczą działalność albańskiej organizacji. Warto wspomnieć, że m.in. prokurator Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii Carla Del Ponte, uznała, że podczas wojny w Kosowie, UÇK dopuściła się poważnych naruszeń prawa humanitarnego, m.in. torturując, przetrzymując oraz mordując serbskich cywili⁴¹. W konsekwencji oskarżeń del Ponte, Komitet Rady Europy ds. prawnych i praw człowieka wyznaczył Dicka Marty'ego na sprawozdawcę Rady Europy w sprawie zbrodni wojennych popełnionych przez UÇK. Blisko dwuletnia praca zespołu śledczego została zwieńczona opublikowanym w 2010 r. raportem zatytułowanym: *Nieludzkie traktowanie ludzi i nielegalny handel ludzkimi organami w Kosowie (Inhuman Treatment of People and Illicit Trafficking in Human Organs in Kosovo)*, potocznie określanym Raportem Marty'ego⁴². Wspomniany raport potwierdził podejrzenia Del Ponte, że członkowie UÇK dopuścili się zabójstw, przymusowych zatrzymań oraz handlu ludzkimi organami w trakcie i po wojnie w Kosowie. Ponadto udowodniono istnienie tzw. Grupy Drenickiej odpowiedzialnej za zorganizowaną przestępczość w Kosowie, kierowaną przez czołowych członków UÇK, m.in. Hashima Thaçiego⁴³. Po opublikowaniu Raportu Marty'ego, EULEX powołał we wrześniu 2011 r. Specjalną Grupę Śledczą (*Special Investigation Task Force, SITF*) w celu zbadania zbrodni zawartych w Raporcie Marty'ego. W 2014 r. SITF udowodnił, że w latach 1999–2000 UÇK prowadziła „kampanię prześladowań”, dążąc do zemsty na Serbach i innych mniejszościach etnicznych w odpowiedzi na serbskie zbrodnie popełnione podczas wojny w Kosowie, a także na tych Albańczykach z Kosowa, których UÇK uważała za serbskich kolaborantów lub przeciwników politycznych. SITF uznał, że członkowie UÇK dopuścili się na serbskich cywilach przesiedleń, porwań, przetrzymywań w obozach, a także przestępstw seksualnych, tortur, handlu ludzkimi organami i zabójstw. Co istotne SITF potwierdził, że dowody są wystarczające do skierowania aktów oskarżenia przeciwko kilku kluczowym członkom UÇK, m.in. za zbrodnie wojenne⁴⁴.

Należy podkreślić, że już w trakcie śledztwa prowadzonego przez SITF, Unia Europejska zainicjowała działania w kierunku powołania sądu specjalistycznego i jego proku-

³⁹ Convictions for Kosovo crimes upheld for four senior Serbian officials, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Appeals Chamber, The Hague, 23 January 2014, <https://www.icty.org/en/sid/11443> (dostęp: 21.01.2025).

⁴⁰ Vlastimir Đorđević's responsibility for crimes in Kosovo confirmed on appeal, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Appeals Chamber, The Hague, 27 January 2014, <https://www.icty.org/en/sid/11445> (dostęp: 21.01.2025).

⁴¹ M.S. Cataleta, *The Kosovo Specialist Chambers, An International Tribunal Inside the National Judicial System*, „Journal of International Criminal Law”, 2022, vol. 3 (1), s. 4.

⁴² *Inhuman treatment of people and illicit trafficking in human organs in Kosovo*, AS/Jur (2010) 46 12 December 2010, Parliamentary Assembly, Council of Europe.

⁴³ W. Hebda, *The Issue of Problematic States: Kosovo – A Failed State? Political and Economic Analysis – Outline of Problem*, „American International Journal of Social Science”, 2014, vol. 3 (4), s. 211.

⁴⁴ R. Muharremi, *The Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht”, 2016, vol. 76, s. 972–974.

ratury do spraw zbrodni w Kosowie. Większość kosowskich polityków (w tym także Thaçi) wyrażała sprzeciw wobec utworzenia proponowanych przez UE, Specjalnych Izb Sądowych Kosowa⁴⁵. W następstwie społeczno-politycznej dezaprobaty, parlamentarzyści Zgromadzenia Kosowa nie przyjęli poprawki konstytucyjnej niezbędnej dla umocowania izb specjalistycznych w systemie sędziowskim Kosowa. Niemniej jednak naciski polityczne ze strony UE i USA przełożyły się na zmianę decyzji kosowskiego parlamentu. Tym samym 3 sierpnia 2015 r. Zgromadzenie Kosowa zatwierdziło poprawkę i przyjęło ustawę o Izbach Specjalistycznych i Prokuraturze Specjalistycznej Kosowa (tzw. *KSC law*)⁴⁶. W świetle uchwalonych przepisów zadaniem Specjalnych Izb Sądowych Kosowa (*Kosovo Specialist Chambers*, KSC) jest orzekanie w sprawach przestępstw dowiedzionych przez SITF i w Raporcie Marty'ego, które miały miejsce w Kosowie w okresie od 1 stycznia 1998 r. do 31 grudnia 2000 r.⁴⁷ KSC została utworzona jako tymczasowa instytucja sądowa, zajmująca się wyłącznie odpowiedzialnością karną osób fizycznych. Jurysdykcją KSC zostały objęte przestępstwa zarówno na mocy prawa międzynarodowego, jak i krajowego Kosowa. Zasadniczym zadaniem KSC jest przeprowadzenie procesów i osądzenie osób podejrzewanych o popełnienie zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych⁴⁸.

Warto zwrócić uwagę na interesujące rozwiązanie „zagnieżdżenia” KSC na wszystkich szczeblach struktury sądownictwa Kosowa⁴⁹. Jednocześnie ma on charakter międzynarodowy i wpisuje się w koncepcję tzw. trybunałów hybrydowych⁵⁰. KSC posiada siedzibę zarówno w Kosowie, jak również za granicą (w Hadze). Taka możliwość wynika wprost z zapisów ustawy KSC, w świetle których Kosowo jest uprawnione do zawarcia z innym państwem umowy dotyczącej utworzenia na jego terytorium siedziby KSC⁵¹. Ponadto sędziowie KSC nie mogą być obywatelami Kosowa, natomiast powinni posiadać pogłębione doświadczenie zawodowe w zakresie międzynarodowego prawa karnego. W strukturze organizacyjnej KSC możemy wyróżnić Izbę Orzekającą (*Basic Court Chamber*), Izbę Apelacyjną (*Court of Appeals Chamber*), Izbę Sądu Najwyższego (*Supreme Court Chamber*) oraz Izbę Sądu Konstytucyjnego (*Constitutional Court Chamber*)⁵². Panel selekcyjny (*Selection panel*), składający się z trzech członków międzynarodowych, w tym co najmniej dwóch sędziów posiadających znaczące doświadczenie w międzynarodowym prawie karnym, jest odpowiedzialny za utworzenie listy sędziów międzynarodowych rekomendowanych do pełnienia funkcji sędziowskich KSC. Szef EULEX mianuje sędziów KSC z listy przygotowanej przez panel selekcyjny⁵³.

⁴⁵ A. Hehir, *Lessons Learned? The Kosovo Specialist Chambers' Lack of Local Legitimacy and Its Implications*, „Human Rights Review”, 2019, no. 20 (3), s. 275.

⁴⁶ *Law No.05/L-053 on Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office*, Assembly of the Republic of Kosovo, 03.08.2015, <https://www.scp-ks.org/en/documents/law-specialist-chambers-and-specialist-prosecutors-office> (dostęp: 21.01.2025).

⁴⁷ Tamże, Art. 7–9.

⁴⁸ Tamże, Art. 13–14.

⁴⁹ A. Nagy, *Kosovo Specialist Chambers Jurisdiction and the International Criminal Court*, „International Criminal Law Review”, 2022, no. 22, s. 1202.

⁵⁰ H. Hobbs, *Hybrid Tribunals and the Composition of the Court: In Search of Sociological Legitimacy*, „Chicago Journal of International Law”, 2016, no. 16 (2), s. 485.

⁵¹ *Law No.05/L-053...*, Art. 3 (6).

⁵² Tamże, Art. 3 (1).

⁵³ Tamże, Art. 28.

Specjalne Izby Sądowe Kosowa formalnie powołano w styczniu 2016 r., natomiast rok później wyłoniono 19 sędziów KSC (obecnie jest ich 23, m.in. z USA, Kanady, Francji, Niemiec, Włoch, Holandii, Polski)⁵⁴. Obecnie przed KSC toczy się sześć procesów, dwie sprawy dotyczą zbrodni wojennych, jedna zarówno zbrodni wojennych, jak i zbrodni przeciwko ludzkości, natomiast pozostałe przestępstw przeciwko wymiarowi sprawiedliwości. Na ławie oskarżonych poza Hashimem Thaçi, zasiadają także inni członkowie Armii Wyzwolenia Kosowa, m.in. Salih Mustafa (jeden z dowódców UÇK), Kadri Veseli (członek Zarządu Politycznego UÇK i szef służb wywiadowczych UÇK), Rexhep Selimi (szef Zarządu Operacyjnego UÇK), Jakup Krasniqi (członek Zarządu Politycznego UÇK i oficjalny rzecznik UÇK), Pjetër Shala (członek UÇK, stacjonujący w Kukës w Albanii), Hysni Gucati (Przewodniczący Stowarzyszenia Weteranów Wojennych UÇK) oraz Nasim Haradinaj (Zastępca Przewodniczącego Stowarzyszenia Weteranów Wojennych UÇK)⁵⁵.

Hashim Thaçi przed obliczem Specjalnych Izb Sądowych Kosowa

Hashim Thaçi w okresie ostatnich trzech dekadach sukcesywnie budował wizerunek przywódcy politycznego Kosowa. Z pewnością przełomem dla niego była wojna w Kosowie, podczas której został dowódcą UÇK, walczącej zbrojnie o wyzwolenie. W kolejnych latach był członkiem kosowskiego przedstawicielstwa w międzynarodowym procesie negocjacji w sprawie ustalenia ostatecznego statusu serbskiej prowincji, który zakończył się ogłoszeniem niepodległości przez Kosowo. W tym też okresie Demokratyczna Partia Kosowa (której był przewodniczącym) zyskiwała na znaczeniu, dzięki czemu przejęła władzę po wyborach parlamentarnych w 2007 r.⁵⁶ Thaçi przez kolejnych kilka lat (2008–2014) piastował stanowisko premiera i wyraźnie umocnił swój wizerunek lidera politycznego Kosowa. Zwieńczeniem jego kariery politycznej było objęcie prezydentury Kosowa w 2016 r. Hashim Thaçi, będąc politycznym przywódcą kosowskich Albańczyków po 2000 r., stał się „ojcem” suwerenności Kosowa, której obecny kształt został wypracowany w 2008 r. Z tego względu oskarżenie o zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości, jakie zostało wystosowane przez Prokuraturę Specjalnych Izb Sądowych Kosowa w czerwcu 2020 r., może mieć destrukcyjny wpływ na wizerunek bohatera narodowego.

W sprawie Hashima Thaçiego oraz trzech innych wysoko postawionych polityków kosowskich (Kadri Veseli, Rexhep Selimi, Jakup Krasniqi) oskarżenie obejmuje ich przestępczą działalność w strukturach Armii Wyzwolenia Kosowa od marca 1998 r. do września 1999 r. (sprawa nr KSC-BC-2020-06⁵⁷). Należy przypomnieć, że we wskazanym okresie Thaçi był szefem Zarządu Politycznego oraz Informacyjnego UÇK, a następnie od

⁵⁴ Chambers, Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor’s Office, <https://www.scp-ks.org/en/specialist-chambers/chambers> (dostęp: 21.01.2025).

⁵⁵ Cases, Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor’s Office, <https://www.scp-ks.org/en/cases> (dostęp: 21.01.2025).

⁵⁶ General results based on Political Entities, Elections for Assembly of Republic of Kosovo 2007, <https://kqz-ks.org/an/kosovo-assembly-elections/election-for-kosovo-assembly-2007/#6e86bd81eaea562ca> (dostęp: 21.01.2025).

⁵⁷ Hashim Thaçi et al., Case No. KSC-BC-2020-06, Case Information Sheet, Kosovo Specialist Chambers & Specialist Prosecutor’s Office, <https://www.scp-ks.org/en/cases/hashim-thaci-et-al> (dostęp: 21.01.2025).

marca 1999 r. naczelnym dowódcą Armii. Według Prokuratury KSC, Thaçi wraz z pozostałymi oskarżonymi we wskazanym okresie dążyli do przejęcia i sprawowania kontroli w Kosowie, m.in. poprzez zastraszanie, maltretowanie, stosowanie przemocy i „usuwanie” osób uznanych za przeciwników (zarówno pochodzenia serbskiego, jak i albańskiego). Czynności te zostały zakwalifikowane jako zbrodnie przeciwko ludzkości (prześladowanie, więzienie i inne niehumanitarne czyny, tortury, morderstwa oraz wymuszone zaginięcia, ujęte w art. 13, 16 *Law No.05/L-053 on Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office*) i zbrodnie wojenne (nielegalne aresztowania, przetrzymywanie i okrutne traktowanie, tortury i morderstwa, o których mowa w art. 14, 16 jw.)⁵⁸. W tym kontekście oskarżonym przypisuje się odpowiedzialność za bezprawne przetrzymywanie ponad 400 osób oraz 103 morderstwa⁵⁹. W niektórych przypadkach było to bezpośrednie zaangażowanie oskarżonego (np. w lipcu 1998 r. Thaçi koordynował operacją UÇK w okolicach Orahovaca, w następstwie której bezprawnie zatrzymano serbskich cywilów). Na szczególną uwagę zasługuje kwestia morderstw dokonanych przez UÇK i odpowiedzialności w tym kontekście Hashima Thaçiego. W świetle ostatecznej wersji aktu oskarżenia z 27 lutego 2023 r. (punkty od 138 do 174) Prokuratura KSC wskazała na kilkanaście miejsc zbrodni (głównie na serbskich cywilach), m.in. w miejscowościach: Klečka (10 ofiar), Lapušnik (10 ofiar), Likovac (8 ofiar) czy Drenovac (7 ofiar). Natomiast najtragiczniejszy bilans obejmuje zbrodnicze akty z Mališeva z okresu 18/19 i 26/27 lipca 1998 r., które finalnie doprowadziły do śmierci 39 osób⁶⁰. W tym miejscu warto odnotować, że są to potwierdzone przypadki zbrodni, niestety po upływie dwóch dekad ponad 1600 osób nadal uznaje się za zaginione⁶¹. To efekt stosowania przez obie strony konfliktu niekonwencjonalnych metod ukrywania oraz usuwania ciał ofiar. Wśród innych zbrodni, których dopuściła się Armia Wyzwolenia Kosowa, było nielegalne przetrzymywanie oraz bezprawne pozbawienie wolności. W tym kontekście w akcie oskarżenia wskazano na przymusowe doprowadzenia oponentów UÇK do ośrodków detencyjnych rozmieszczonych w Kosowie, jak też na obszarze północnej Albanii. Zatrzymywani byli poddawani nieludzkiemu traktowaniu oraz torturom. Warto odnotować, że ofiary zatrzymywano i więziono bez podstawy prawnej, czy też informacji o powodach aresztowania. W większości przypadków wspomniane zbrodnie były dokonane przez osoby podwładne Thaçiemu, niemniej w kilku przypadkach przywódca UÇK osobiście brał w nich udział, m.in. w transporcie zatrzymanych z Drenovaca do Kwatery Głównej UÇK (punkt 66), w zatrzymaniu i aresztowaniu kilkunastu członków delegacji parlamentarnej (m.in. z opozycyjnej LDK), która przybyła z wizytą humanitarną do Srbicy i Ćirezu (punkt 76). W zakresie innych nieludzkich czynów i okrutnego traktowania członkowie UÇK dopuszczali się fizycznych napadów na osoby cywilne, m.in. poprzez bicie, zadawanie poważnych obrażeń ciała przy użyciu różnych narzędzi. Stosowa-

⁵⁸ ANNEX 1 to Prosecution further submissions pursuant to Decision F01229 with confidential Annex 1, KSC-BC-2020-06, Reclassified as Public pursuant to instructions contained in CRSPD183 of 27 February 2023, s. 53–54. https://repository.scp-ks.org/details.php?doc_id=091ec6e980e32167&doc_type=stl_filing_annex&lang=eng (dostęp: 21.01.2025).

⁵⁹ Tamże, s. 19–53.

⁶⁰ Tamże, s. 60–70.

⁶¹ A. Kurtic, V. Tesija, P. Isufi, 'Where are Our Loved Ones?' *Bosnia, Croatia, Kosovo Mark Missing Persons Day*, Balkan Transitional Justice, August 30, 2024, <https://balkaninsight.com/2024/08/30/where-are-our-loved-ones-bosnia-croatia-kosovo-mark-missing-persons-day/> (dostęp: 21.01.2025).

no także psychiczne ataki, m.in. poprzez groźbę śmierci i poważnych uszkodzeń ciała, strach, upokorzenie, dyskryminację ze względów politycznych i etnicznych, zastraszanie, nękanie, przesłuchania, czy też wymuszanie oświadczeń. Hashim Thaçi jest podejrzewany, m.in. o skierowanie groźby śmierci wobec członków delegacji parlamentarnej (punkt 111)⁶².

W czerwcu 2020 r. Prokuratura KSC wydała publiczne oświadczenie o skierowaniu aktu oskarżenia wobec urzędującego prezydenta Kosowa. W następstwie czego, na początku listopada 2020 r. Thaçi (wraz z innymi oskarżonymi) został zatrzymany i przewieziony do haskiego aresztu. Bezpośrednio przed przymusowym wyjazdem do Hagi, Hashim Thaçi ustąpił ze stanowiska prezydenta Kosowa, jednocześnie zapewniając o swojej niewinności⁶³. 9 listopada 2020 r. w trakcie pierwszego stawiennictwa przed KSC, Thaçi oświadczył, że akt oskarżenia jest całkowicie bezpodstawny i nie przynaję się do żadnego z zarzucanych czynów⁶⁴.

Warto odnotować, że akt oskarżenia uległ nieznacznym modyfikacjom, m.in. w grudniu 2021 r. został uzupełniony o szereg nowych, dotychczas nieujawnionych zarzutów o zbrodnie przeciwko ludzkości, w tym osobistego w nich udziału Thaçiego. Ostateczna wersja aktu oskarżenia z 27 lutego 2023 r. (pierwotny z 5 listopada 2020 r.) jest efektem wielomiesięcznej pracy Prokuratury KSC oraz Wydziału Przygotowawczego KSC. Kluczowe znaczenie na tym etapie miały przesłuchania kilkuset osób, w tym byłych członków UÇK. Rozprawa w Izbie Orzekającej została otwarta 3 kwietnia 2023 r. oświadczeniem wstępnym Prokuratury KSC, która zarzuciła Thaçiemu i pozostałym oskarżonym dokonania zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości. Prokuratura w kilkunastogodzinnym oświadczeniu szczegółowo omówiła zbrodnie ujęte w akcie oskarżenia, ze szczególnym naciskiem na określenie roli liderów UÇK, jako organizatorów tychże zbrodni⁶⁵. Dzień później w oświadczeniu wstępnym obrońcy Thaçiego odnieśli się do zarzutów Prokuratury podkreślając, że UÇK, a w szczególności jej liderzy, nie dysponowali efektywną kontrolą nad sytuacją w Kosowie, zwłaszcza na szczeblu lokalnym, gdzie dochodziło do zbrodni. Obrona podkreśliła, że Thaçi nie miał motywu do udziału w zbrodniach, z racji że sukces ruchu wyzwolenczego Kosowa zależał od wsparcia krajów zachodnich, w szczególności Stanów Zjednoczonych Ameryki. Ponadto potwierdzono, że Prokuratura ma rację co do tego, że doszło do zbrodni w Kosowie. Niemniej jednak były one pokłosiem niekontrolowanej lokalnej aktywności, a nie zaplanowanym przedsięwzięciem, za którym stało UÇK. Wskazano, że podłożem zbrodni była zemsta i ogólne bezprawie spowodowane wojną i brakiem instytucji państwowych⁶⁶. Co więcej, obrona zaznaczyła, że Thaçi był

⁶² ANNEX 1 to Prosecution further submissions pursuant to Decision F01229 with confidential Annex 1..., s. 21, 24, 35.

⁶³ K. Pawłowski, *Kosowo: Prezydent Hashim Thaçi ustępuje ze stanowiska*, Komentarze IEŚ, nr 283 (186/2020), 12.11.2020, <https://ies.lublin.pl/komentarze/kosowo-prezydent-hashim-thaci-ustepuje-ze-stanowiska/> (dostęp: 21.01.2025).

⁶⁴ Kosovo Specialist Chambers – Basic Court Initial Appearance (Open Session), KSC-BC-2020-06, 9 November 2020, s. 38, https://repository.scp-ks.org/details.php?doc_id=091ec6e98038d09a&doc_type=stl_transcript&lang=eng (dostęp: 21.01.2025).

⁶⁵ Kosovo Specialist Chambers – Basic Court Procedural Matters (Open Session), KSC-BC-2020-06, 3 April 2023, s. 2156–2247, https://repository.scp-ks.org/details.php?doc_id=091ec6e9810ca167&doc_type=stl_transcript&lang=eng (dostęp: 21.01.2025).

⁶⁶ Kosovo Specialist Chambers – Basic Court Procedural Matters (Open Session), KSC-BC-2020-06, 4 April 2023, s. 2267–2271, https://repository.scp-ks.org/details.php?doc_id=091ec6e9810cd2d8&doc_type=stl_transcript&lang=eng (dostęp: 21.01.2025).

uznawany za lidera UÇK, ale w rzeczywistości nie miał kontroli nad Armią i jej członkami⁶⁷. Zaprezentowano dowody świadczące o tym, że Thaçi w okresie wojny w Kosowie i po jej zakończeniu publicznie potępiał zbrodnie i szerzącą się przestępczość, a także nawoływał do etnicznej tolerancji i ustanowienia społeczeństwa wielokulturowego⁶⁸. Obrona po przedstawieniu swojej argumentacji, zawnioskowała o uniewinnienie Thaçiego⁶⁹. Były prezydent Kosowa osobiście zapewnił o swojej niewinności i wyraził oczekiwania co do oczyszczenia go przez KSC ze wszystkich stawianych zarzutów⁷⁰. Wkrótce, 11 kwietnia 2023 r. rozpoczęły się przesłuchania świadków, które w świetle harmonogramu posiedzeń powinny zakończyć się do 15 kwietnia 2025 r.⁷¹ Niewątpliwie postępowanie dowodowe, w tym przede wszystkim zeznania pokrzywdzonych, opinie biegłych oraz dowody rzeczowe będą mieć decydujący wpływ na wyrok w sprawie Thaçiego i innych oskarżonych.

Podsumowanie

Zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości, jakie miały miejsce w Kosowie na przełomie XX i XXI w. wciąż nie zostały w pełni osądzone. Warto podkreślić, że odpowiedzialność za nie ponoszą obie strony konfliktu, niemniej jednak międzynarodowe procesy karne, jak dotąd doprowadziły do skazania tylko Serbów. Ogłoszenie niepodległości przez Kosowo i względne ustabilizowanie sytuacji w regionie stworzyło możliwości dla pociągnięcia do odpowiedzialności również kosowskich Albańczyków. W 2016 r. pomimo oporów elity politycznej Kosowa zostały powołane Specjalne Izby Sądowe Kosowa, stanowiące hybrydowy trybunał karny, którego celem jest osądzenie zbrodni prawa międzynarodowego dokonanych przez kosowskich Albańczyków, przede wszystkim przez Armię Wyzwolenia Kosowa. Wspomniana formacja militarna, aktywna w szczególności w drugiej połowie lat 90. XX. i na początku XXI w., dążyła do uzyskania suwerenności przez Kosowo. Ostatecznie cel został osiągnięty, niemniej jednak okupiony zbrodniami prawa międzynarodowego w szczególności w okresie wojny w Kosowie w 1999 r. W tym też czasie pozycję przywódcy politycznego osiągnął Hashim Thaçi – główny dowódca UÇK, premier, a następnie prezydent Kosowa. Akt oskarżenia Prokuratury KSC z 2020 r. przerwał karierę polityczną Thaçiego, co więcej zarzucane zbrodnie mogą oznaczać dla niego karę długoletniego więzienia.

Były prezydent Kosowa przebywający w haskim areszcie od listopada 2020 r. oczekuje na kolejny etap procesu tzn. mowy końcowe Prokuratury KSC, obrońców oraz przedstawicieli pokrzywdzonych. Mając na uwadze ciężar gatunkowy oskarżenia oraz zakres zgromadzonych dowodów przez Prokuraturę, a także doświadczenia z procesów przeprowadzonych przez międzynarodowe trybunały karne należy spodziewać się upływu nawet kilkunastu miesięcy, zanim zostanie ogłoszony ostateczny wyrok. Nie można zapominać,

⁶⁷ Tamże, s. 2312–2313.

⁶⁸ Tamże, s. 2315–2322.

⁶⁹ Tamże, s. 2345–2346.

⁷⁰ Tamże, s. 2346–2350.

⁷¹ Kosovo Specialist Chambers – Basic Court Status Conference (Open Session), KSC-BC-2020-06, 1 October 20234, s. 20535, https://repository.scp-ks.org/details.php?doc_id=0910c8e180329ad7&doc_type=stl_transcript&lang=eng (dostęp: 21.01.2025).

że wyrok wydany przez Izbę Orzekającą KSC nie zamyka postępowania, strony mogą złożyć odwołanie do Izby Apelacyjnej KSC, która to może zmienić wyrok z pierwszej instancji. Warto zaznaczyć, że praktyka procesów karnych z ostatnich dekad wskazuje, że wyroki międzynarodowych trybunałów karnych nie są przewidywalne. Przykład to proces generała chorwackiego Ante Gotoviny przed obliczem MTKJ, który w pierwszej instancji orzekł wyrok 24 lat więzienia, a po apelacji zakończył się uniewinnieniem⁷². Natomiast w wielu innych przypadkach wyroki te często podtrzymywały kary wieloletniego więzienia, a nawet dożywocia, jak np. w sprawie Ratko Mladicia czy Radovana Karadžicia.

Bez wątpienia rozpoczął się okres niezwykle ważny dla Kosowa, a zwłaszcza dla elity politycznej najmłodszego państwa Europy – etap odpowiedzialności za zbrodnie osób powszechnie uznanych w Kosowie za bohaterów walki o niepodległość. Przykłady wyroków serbskich, chorwackich czy też boszniackich zbrodniarzy wojennych (orzeczonych przez MTKJ) jednoznacznie wskazują, że osądzenie bohaterów narodowych pozostaje kwestią niezwykle skomplikowaną, czasami nieakceptowalną przez skonfliktowane strony i często powodującą niepokój społeczny. Nie ulega jednak wątpiwości, że jest to przedsięwzięcie konieczne dla budowania stabilnych relacji politycznych w konfliktogennym regionie. Dla Hashima Thaçiego „przymusowa wizyta” w Hadze może oznaczać „degradację” wizerunku politycznego i kompromitację na skalę międzynarodową albo wręcz odwrotnie „ostateczny” dowód na obronę miana bohatera narodowego Kosowa.

Bibliografia

- A comprehensive review of the situation in Kosovo*, Annex to the letter dated 7 October 2005 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2005/635, Security Council, United Nations.
- ANNEX 1 to Prosecution further submissions pursuant to Decision F01229 with confidential Annex 1, KSC-BC-2020-06, Reclassified as Public pursuant to instructions contained in CRSPD183 of 27 February 2023, https://repository.scp-ks.org/details.php?doc_id=091ec6e980e32167&doc_type=stl_filing_annex&lang=eng (dostęp: 21.01.2025).
- Balcer A., *Kosovo – the question of final status*, CES studies, Warszawa 2003, s. 48–63.
- Beha A., *Constitution-making and statebuilding in Kosovo: we (you) the people*, „Peacebuilding”, 2024, vol. 12 (2), s. 186–206, DOI: 10.1080/21647259.2023.2217575
- Bekaj A.R., *The KLA and the Kosovo War. From Intra-State Conflict to Independent Country*, Berlin 2010, ss. 47.
- Bellamy A., *Human Wrongs in Kosovo: 1974–99*, „The International Journal of Human Rights”, 2000, no. 4 (3–4), s. 105–126, DOI: 10.1080/13642980008406895
- Bujwid-Kurek, E., *Państwa poługosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Kraków 2008, ss. 264.
- Cataleta M.S., *The Kosovo Specialist Chambers, An International Tribunal Inside The National Judicial System*, „Journal of International Criminal Law”, 2022, vol. 3 (1), s. 1–9, DOI: 10.22034/jicl.2022.144695
- Clewlow A., *The Kosovo Protection Corps. A Critical Study of its De-activation as a Transition*, Security in Practice 13, NUPI Report, 2010, no. 4, ss. 34.
- Cohen L.J., *The Disintegration of Yugoslavia*, „Current History”, 1992, vol. 91, s. 369–375.

⁷² W. Hebda, *Ante Gotovina case: an error of law which led to innocence?*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 2021, nr 19, z. 4, s. 74–81.

- Convictions for Kosovo crimes upheld for four senior Serbian officials, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Appeals Chamber, The Hague, 23 January 2014, <https://www.icty.org/en/sid/11443> (dostęp: 21.01.2025).
- Daskalovski Ž., *Claims to Kosovo: Nationalism and Self-Determination*, w: *Understanding the War in Kosovo*, ed. F. Bieber, Ž. Daskalovski, London 2003, s. 13–30, DOI: 10.4324/9780203500736
- Duclos N., *Joining the Kosovo Liberation Army: A continuist, process-based analysis*, „Violence: An International Journal”, 2020, vol. I (1), s. 21–39, DOI: 10.1177/2633002420904263
- Freedman L., *Victims and victors: reflections on the Kosovo War*, „Review of International Studies”, 2000, no. 26, s. 335–358, DOI: 10.1017/S0260210500003351
- General results based on Political Entities, Elections for Assembly of Republic of Kosovo 2007, <https://kqz-ks.org/an/kosovo-assembly-elections/election-for-kosovo-assembly-2007/#6e86bd8-1eaea562ca> (dostęp: 21.01.2025).
- Greïçevci L., *The Case of Kosovo: From “International Statebuilding” to an “Internationally Supervised and Independent Country”*, „L’Europe en Formation”, 2008, no. 349–350 (3), s. 189–203.
- Hashim Thaçi et al., Case No. KSC-BC-2020-06, Case Information Sheet, Kosovo Specialist Chambers & Specialist Prosecutor’s Office, <https://www.scp-ks.org/en/cases/hashim-thaci-et-al> (dostęp: 21.01.2025).
- Hebda W., *Ante Gotovina case: an error of law which led to innocence?*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 2021, nr 19, z. 4, s. 65–85, DOI: 10.36874/RIESW.2021.4.4
- Hebda W., *Croatian and Serbian War Crimes, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, and the Judicial Systems of Serbia and Croatia*, „Sprawy Narodowościowe”, 2020, no. 52, s. 1–15, DOI: 10.11649/sn.2050
- Hebda W., *Kosowo – droga do niepodległości (1999–2008)*, „Społeczeństwo i Polityka”, 2015, nr 4 (45), s. 250–266.
- Hebda W., *Serbsko-chorwackie stosunki polityczne na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2018, ss. 364.
- Hebda W., *The Issue of Problematic States: Kosovo – A Failed State? Political and Economic Analysis – Outline of Problem*, „American International Journal of Social Science”, 2014, vol. 3 (4), s. 210–218.
- Hehir A., *Lessons Learned? The Kosovo Specialist Chambers’ Lack of Local Legitimacy and Its Implications*, „Human Rights Review”, 2019, no. 20 (3), s. 267–287, DOI: 10.1007/s12142-019-00564-y
- Hobbs H., *Hybrid Tribunals and the Composition of the Court: In Search of Sociological Legitimacy*, „Chicago Journal of International Law”, 2016, no. 16 (2), s. 482–522.
- Inhuman treatment of people and illicit trafficking in human organs in Kosovo*, AS/Jur (2010) 46 12 December 2010, Parliamentary Assembly, Council of Europe.
- Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo (Rambouillet Accords)*, 23.02.1999, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990123_RambouilletAccord.pdf (dostęp: 21.01.2025).
- Judah T., *The Growing Pains of the Kosovo Liberation Army*, w: *Kosovo: The Politics of Delusion*, ed. M. Waller, K. Drezov, B. Gökay, London 2001, s. 20–25, DOI: 10.4324/9781315038810
- Judah T., *The Kosovo Liberation Army*, „Perceptions: Journal of International Affairs”, 2000, vol. 5 (3), s. 61–77.
- Knoll B., *From Benchmarking to Final Status? Kosovo and The Problem of an International Administration’s Open-Ended Mandate*, „European Journal of International Law”, 2005, vol. 16 (4), s. 637–660, DOI: 10.1093/ejil/chi140
- Korzeniewska-Wiszniewska M., *Serbia pod rządami Slobodana Miloševicia. Serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 2008, ss. 285.

- Kosovo Specialist Chambers – Basic Court Initial Appearance (Open Session), KSC-BC-2020-06, 9 November 2020, https://repository.scp-ks.org/details.php?doc_id=091ec6e98038d09a&doc_type=stl_transcript&lang=eng (dostęp: 21.01.2025).
- Kosovo Specialist Chambers – Basic Court Procedural Matters (Open Session), KSC-BC-2020-06, 3 April 2023, https://repository.scp-ks.org/details.php?doc_id=091ec6e9810ca167&doc_type=stl_transcript&lang=eng (dostęp: 21.01.2025).
- Kosovo Specialist Chambers – Basic Court Procedural Matters (Open Session), KSC-BC-2020-06, 4 April 2023, https://repository.scp-ks.org/details.php?doc_id=091ec6e9810cd2d8&doc_type=stl_transcript&lang=eng (dostęp: 21.01.2025).
- Kosovo Specialist Chambers – Basic Court Status Conference (Open Session), KSC-BC-2020-06, 1 October 2023, https://repository.scp-ks.org/details.php?doc_id=0910c8e180329ad7&doc_type=stl_transcript&lang=eng (dostęp: 21.01.2025).
- Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office, <https://www.scp-ks.org/en> (dostęp: 21.01.2025).
- Krasniqi A., *The Political Movement for the Republic of Kosovo – July 2, 1990*, „Journal of Balkan Studies”, 2025, no. 5(1), s. 149–168, DOI: 10.51331/A056
- Kurtic A., Tesija V., Isufi P., *'Where are Our Loved Ones?' Bosnia, Croatia, Kosovo Mark Missing Persons Day*, Balkan Transitional Justice, August 30, 2024, <https://balkaninsight.com/2024/08/30/where-are-our-loved-ones-bosnia-croatia-kosovo-mark-missing-persons-day/> (dostęp: 21.01.2025).
- Law No.05/L-053 on Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office*, Assembly of the Republic of Kosovo, 03.08.2015, <https://www.scp-ks.org/en/documents/law-specialist-chambers-and-specialist-prosecutors-office> (dostęp: 21.01.2025).
- Marcinko M., *Wyzwolenicza Armia Kosowa: analiza struktury i ocean dzialalności*, w: *Balkany u progu zjednoczonej Europy*, red. P. Czubik, Kraków 2008, s. 145–183.
- Marko J., *The Revocation of the Kosovo Autonomy 1989 – 1991 and Its Consequences for the Idea of European Integration*, Konrad Adenauer Foundation, Office in Kosovo, 2023, ss. 86.
- Muharremi R., *The Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht”, 2016, vol. 76, s. 967–992.
- Mulaj K., *Resisting an Oppressive Regime: The Case of Kosovo Liberation Army*, „Studies in Conflicts & Terrorism”, 2008, vol. 31 (12), s. 1103–1119, DOI: 10.1080/10576100802510660
- Nagy A., *Kosovo Specialist Chambers Jurisdiction and the International Criminal Court*, „International Criminal Law Review”, 2022, no. 22, s. 1188–1208, DOI: 10.1163/15718123-bja10108
- Newman E., Visoka G., *The Foreign Policy of State Recognition: Kosovo's Diplomatic Strategy to Join International Society*, „Foreign Policy Analysis”, 2018, no. 14, s. 367–387, DOI: 10.1093/fpa/orw042
- Özderdem A., *From a 'Terrorist' Group to a 'Civil Defence' Corps: The 'Transformation' of the Kosovo Liberation Army*, „International Peacekeeping”, 2003, vol. 10 (3), s. 79–101, DOI: 10.1080/13533310308559337
- Papic T., *De-recognition of States: The Case of Kosovo*, „Cornell International Law Journal”, 2020, vol. 53, s. 1–52, DOI: 10.2139/ssrn.3686593
- Pawłowski K., *Kosowo: Prezydent Hashim Thaçi ustępuje ze stanowiska*, Komentarze IEŚ, nr 283 (186/2020), 12.11.2020, <https://ies.lublin.pl/komentarze/kosowo-prezydent-hashim-thaci-uste-puje-ze-stanowiska/> (dostęp: 21.01.2025).
- Perritt H.H., *Kosovo Liberation Army: the inside story of an insurgency*, Champaign 2010, ss. 264.
- Perritt H.H., *The Road to Independence for Kosovo. A Chronicle of Ahtisaari Plan*, New York 2009, ss. 328, DOI: 10.1017/CBO9780511635410
- Rajczyk R., *Ustrój konstytucyjny Republiki Kosowa*, Katowice 2016.

Report of the European Union/United States/Russian Federation Troika on Kosovo, Security Council Report, S/2007/ 723, 10.12.2007, <https://www.refworld.org/reference/countryrep/unsc/2007/en/68479> (dostęp: 21.01.2025).

Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo's future status, Letter dated 26 March 2007 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2007/168, Security Council, United Nations.

Resolution 1244 (1999), Adopted by Security Council at its 4011th meeting on 10 June 1999, S/RES/1244 (1999), <https://unmik.unmissions.org/united-nations-resolution-1244> (dostęp: 21.01.2025).

Stahn C., *Constitution Without a State? Kosovo Under the United Nations Constitutional Framework for Self-Government*, „Leiden Journal of International Law”, 2001, vol. 14 (3), s. 531–561, DOI: 10.1017/S0922156501000279

Vlastimir Đorđević's responsibility for crimes in Kosovo confirmed on appeal, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Appeals Chamber, The Hague, 27 January 2014, <https://www.icty.org/en/sid/11445> (dostęp: 21.01.2025).

Zwierzchowski J., Tabeau E., *The 1992–95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-Based Multiple System Estimation of Casualties' Undercount*, Conference Paper for the International Research Workshop on The Global Costs of Conflict, Berlin, 1–2 February 2010.